

kedilebilir. Bu sebeple türe küçük ıstikak adı verildiği gibi ıstikak denilince ilk akla gelen türe olması dolayısıyla "el-ıstikâku'l-âm", ayrıca fiil türevlerini kapsadığından "el-ıstikâku's-sarfı" adı da verilmiştir. Sü-lâsi ve rubâi mücerred fiillerin masdarlarından fiil ve isim kategorisinde birçok kelimenin ve mücerred fiillerden mezîd fiil kalıplarının türemesi bu nevi ıstikaktır. İbn Fâris'in hacimli sözlüğü *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*'sında uyguladığı "mekâyis" sistemi bu tür ıstikaka girer. Bu sisteme göre bir kökün altında "mekâyis / usul" olarak adlandırdığı, birçok türevi ilgilendiren ortak-asıl anlamlar tesbit edilerek ilgili türevlerin anlam ve ıstikak durumuna bu anlam altında yer verilmiştir. Bu temel anlamlardan hiçbirisiyle mâna ve ıstikak ilgisi bulunmayan kelimeler de "tebâyün / tebâud / infirâd / adem-i inkıyâs" adıyla ayrı olarak zikredilmiştir. Eser bu sistemle kendisinden sonra yazılan sözlükleri etkilemiştir. Sâgânî'nin *el-'Ubâb*'ında, Zebîdî'nin *Tâcü'l-'arûs*'unda, Luis Ma'lûf el-Yesûî'nin *el-Müncid*'inde onun tesiri görülmektedir. 2. el-ıstikâku'l-kebîr. Aynı harflerden oluşan, ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemedir (جذب ← جذب، حمد ← مدح، عيش ← عيش gibi). Bu nevi türemeye "el-kalbü'l-mekânî" de (harflerin yer değiştirdiği ıstikak) denilmiştir. Arap dilinde birçok örneği bulunan bu tür kelimeler hakkında Asmaî, İbnü's-Sikkît, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk gibi âlimler "el-kalb, el-kalb ve'l-ibdâl, el-muâkabe ve'n-nezâir" vb. adlarla müstakil eserler kaleme almışlardır. Bu kelimelerde asıl ile fer'i belirlemek güç olduğundan bunun için bazı ölçülerden söz edilmiştir. Arapça'nın ilk sözlüğünü yazan Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'ında uyguladığı taklîb (takalîb) sistemi de bu tür ıstikaka dahildir. Bu sisteme göre aynı kökü oluşturan harflerin farklı dizilişleriyle elde edilen tâli kökler arasında ıstikak ve anlam ilgisi olduğu ileri sürülür. İbn Düreyd *Cemheretü'l-luğa*, Ebû Ali el-Kâfî *el-Bâri'*, Ezherî *Tehzîbü'l-luğa*, İbn Sîde *el-Muḥkem*, Zebîdî *Muḥtaşarü'l-'Ayn* adlı sözlüklerinde bu sistemi uygulamışlardır. 3. el-ıstikâku'l-ekber. İki asıl harfiyle anlamı aynı olan veya harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki kelime arasındaki türemeye denir (مدح ← مدح، هتلى ← هتلى gibi). "Lugavî ibdâl" adı da verilen bu nevi kelimeler hakkında Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî, İbnü's-Sikkît,

Zeccâci, Ebû't-Tayyib el-Lugavî ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk gibi âlimler "el-ib-dâl, el-kalb, el-muâkabe ve'n-nezâir" vb. adlarla eser telif etmişlerdir. Bu ıstikaklardan ilki kıyasî ve umumi olduğundan sarf âlimlerinin, diğerleri ise daha çok sözlükçülerin alanına girer.

İki kelimeden, terkip veya cümleden bazı harflerin atılıp diğer bir kısmının alınması suretiyle sunî bir kelime oluşturulmasına "el-ıstikâku'l-kübbâr" denilmiş ve bu tür, gramer kitaplarında "en-naht" adıyla müstakil olarak ele alınmıştır. Bu yolla türetilen yeni kelimeye "menhût", kendisinden türetme yapılan unsura da "menhût minh" denir (عبد الشمس ← عيشم، عبد الدار ← عبد الله، الحمد لله ← حمدله gibi).

Arap dilinin gelişme ve zenginleşmesinde önemli payı olan ıstikak konusunda erken dönemlerden itibaren birçok eser kaleme alınmıştır. Kutrub, Ahfeş el-Evsat, Müberred, Mufaddal ed-Dabbî, Zeccâc, İbnü's-Serrâc, Nehhâs, İbn Düreyd, İbn Hâleveyh, Muhammed b. Ahmed el-Vâilî, Asmaî, Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî, Abdülmelik b. Kattân el-Mührî, Zeccâci, Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ali b. Muhammed el-Hârizmî, İbn Dürüsteveyh, Rummânî, Gulâm Sa'leb, İbnü'l-Kelbî, İbn Fâris, Şâtibî, Süyûtî ve Şevkânî bu hususta eser yazan müellifler arasında zikredilebilir. Çoğunlukla "Kitâbü'l-ıstikâk" veya "Kitâbu ıstikâkî'l-esmâ" adıyla anılan bu eserlerde ya ıstikak ilminin teorisi ele alınmış ya da belli konulardaki isimlerin ıstikakı incelenmiştir. İbn Düreyd'in, Şuûbiyye'nin, Arap isimlerinin saçmalığı ve mantıksızlığı eleştirisine cevap vermek amacıyla yazdığı hacimli eseri *Kitâbü'l-ıstikâk*'ta (*ıstikâku'l-esmâ' / ıstikâku esmâ'i'l-kabâ'il*) Arap kabile isimlerinin (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1378/1958), Zeccâci'nin *ıstikâku esmâ'il-lâh* adlı eserinde (nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek, Beyrut 1406/1986) Allah'ın isim ve sıfatlarının, Ali el-Hârizmî'nin *ıstikâku esmâ'i'l-mevâzî' ve'l-büldân*'ında yer ve ülke adlarının ıstikakı ele alınmıştır. Abdullah Emîn'in *el-ıstikâk*'ı (Kahire 1376/1956), ıstikak ilminin teori ve uygulamasına dair çağdaş ve kapsamlı bir eserdir.

ıstikak, bedîl ilminde "aynî kökten birkaç kelimeyi bir sözde toplamak" anlamında bir cinas türü olarak kullanılır. "و من شرّ حاسد إذا حسد" (el-Felâk 113/5) ıstikak cinası bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 206-210; İbn Düreyd, *el-ıstikâk* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1378/1958; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 26-30; İbn Cinnî, *el-Haşâ'is* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), II, 133-139; İbn Fâris, *eş-Şâhibî* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1977, s. 57, 329-333, 461; Kemâleddin el-Enbârî, *el-Inşâf fi mesâ'ilil-l-hilâf bey-ne'n-naḥviyyine'l-Baḥriyyin ve'l-Küfiyyin* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1961, I, 235-245; a.mlf., *Esrârü'l-'Arabiyye* (nşr. Fahr Sâlih Kadâre), Beyrut 1415/1995, s. 161-165; Süyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmî'l-luğa ve envâihâ* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dârü İhyâil-kütübi'l-Arabiyye), I, 345-354, 476-485; Siddîk Hasan Han, *el-'Alemü'l-haffâk min 'il-mi'l-ıstikâk* (nşr. Nezîr Muhammed Mektebî), Beyrut 1405/1985; Abdülkâdir el-Mağribî, *el-ıstikâk ve't-ta'rib*, Kahire 1908, s. 9-25; Abdülah Emîn, *el-ıstikâk*, Kahire 1376/1956; Muhammed el-Mübârek, *Fıkhü'l-luğa*, Beyrut 1383/1964, s. 69-111, 147-152; Emîl Bedî' Ya'kûb, *Fıkhü'l-luğatî'l-'Arabiyye ve ḥaşâ'isu-hâ*, Beyrut 1986, s. 186-214; Hüseyin Vâlî, "Sebilü'l-ıstikâk beyne's-semâ' ve'l-kıyâs", *MMLA*, II (1936), s. 195-227; İbrâhim Hamrûş, "Fi'l-ıstikâkî'l-kebîr", a.e., II (1936), s. 245-255; Muhammed Seyyid Ali Belâsî, "Mesiretü'l-fikri'l-ıstikâkî fi'l-luğatî'l-'Arabiyye", *Âfâku's-sekâfe ve't-türâs*, IV/15, Dübey 1417/1996, s. 20-23; H. Fleisch, "ıstikâk", *EL* (İng.), IV, 122-123.

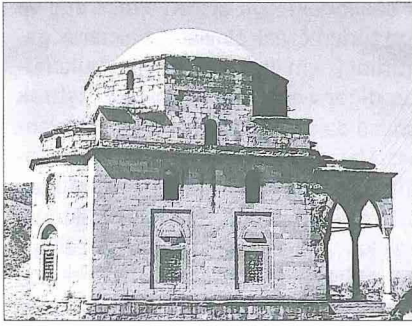
HULÛSİ KILIÇ

İŞTİP

Bugün Makedonya Cumhuriyeti'nde
Ştip adıyla anılan
eski bir Osmanlı şehri.

Otinja nehriyle Vardar'ın kolu olan Bregalnitsa'nın birleştiği yerde kurulmuştur. Üsküp'ün 70 km. güneydoğusunda ve Köprülü'nün (Titov Veles, Veles) 23 km. doğusunda yer alır. Ortaçağ'larda Sırp Prensiği'nin en önemli şehirlerinden biri iken Osmanlı döneminde geniş verimli toprakları ve yoğun Türk nüfusuyla İslâmî hayatın etkili olduğu bir kaza merkezi özelliği kazanmıştır.

Eski bir yerleşme merkezi olan İştîp'in tarihi milâttan önce III. yüzyıla kadar iner. Bu sıralarda Astibo adıyla anılan şehir Peonlar'ın İliiriya (Illyrian) kolunun merkeziydi. Yunanlılar ve daha sonra Bizanslılar buraya Stipeon ismini verdiler. VI. yüzyılda Makedonya'ya yerleşmek amacıyla gelen Slavlar, şehri bugünkü adıyla anmaya başladılar. İştîp IX-X. yüzyıllarda I. Bulgar İmparatorluğu'nun bir parçası idi; 1018'de Bizanslılar'ca geri alındı. XIII. yüzyılın ilk yarısında bir ara II. Bulgar İmparatorluğu'na bağlandıysa da 1330'da Sırp Kralı Stephan Deçanski burasını Sırp Devleti'ne katıncaya kadar Bizans'ın elinde kaldı.

İştîp Hüsameddin Paşa Camii (Machiel Kiel fotoğraf arşivi)

Kralın 1355'te ölümünün ardından 1395'e kadar Dejanović kardeşlerin prensliğinin bir parçası oldu. Sırp idarecileri kaleyi yeniden imar edip şehirde birkaç kilise inşa ettiler. Bunlardan 1334 tarihli Archangel, 1350 tarihli Saint John ve 1388 tarihli Kutsal Saviour (Sveti Spas) kiliseleri bugüne kadar korunarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1371'den itibaren son hükümdar Konstantin Dejanović'in ölümüne kadar İştîp Osmanlılar'a tâbi bir prenslikti. Romenler'e karşı Yıldırım Bayezid tarafından savaştan Konstantin'in 1395'te Rovine'de savaş meydanında ölümünden sonra şehir ve arazisi doğrudan Osmanlı idaresine alındı. Burası Ilıca-Köstendil sancağının kaza merkezi oldu ve Tanzimat dönemindeki düzenlemeye kadar da bu durumunu korudu.

İştîp'in fethinden bahseden tek Osmanlı kaynağı, Pırlepe (Prilep) ve Manastır'ın 784'te (1382) I. Murad zamanında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından alınması dolayısıyla buranın da adını zikreden Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcû't-tevârih*'idir (I, 99). *Kâmûsü'l-a'lâm* ve *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova* (1314) gibi muahhar kaynaklar, kabul edilmesi mümkün olmayan bu tarihi fetih yılı gibi vermektedir. XVI. yüzyıla ait tahrir ve mühimme defterlerindeki bazı kayıtlar, İştîp'teki Fethiye Camii'ni Sultan I. Murad'ın evkafı olarak zikretmektedir. 1047 (1637-38) tarihli bir vazife defteri İştîp kasabasındaki Sultan Murad Camii'nden bahsetmekte ve görevlilerine İştîp kasabası cizyesinden ödeme yapıldığını belirtmektedir. Bu cami, vaktiyle İştîp Kalesi'ndeki bugün Fitija ismini taşıyan Archangel Kilisesi idi. Diğer taraftan Dejanović prenslerinin 1395'te hâkimiyetleri sona erinceye kadar İştîp'e sahip oldukları bi-

linmektedir. 1388 gibi geç bir tarihte Voyvoda Dimitar, İştîp'te Sveti Spas adıyla bir kilise yaptırdı ve Kocane yakınında Banja köyünü ona mülk olarak tahsis etti. Prens Konstantin'in günümüze kadar ulaşan temliknâmesi bu muameleyi teyit etmektedir. Osmanlı idaresinin burada kesin biçimde tesisinden muhtemelen on yıl kadar önce kaleye bir Osmanlı birliği yerleştirilmiş ve bu birlik eski kiliseyi kendi camileri olarak kullanmış olmalıdır.

1395'ten sonra büyük bir Türk cemaati kasabaya yerleştirildi; bunlar kale duvarları dışında iki nehir vadisinde ikamet ederek kasabanın genişlemesini sağladılar. Yörük cemaatleri, kısmen XV. yüzyılda ve daha sonra Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatı başlarında birçok yeni küçük köy tesis edildiğinde kasabanın batısındaki bozkır alana yerleştiler.

Köstendil sancağının bugüne intikal eden en eski tahrir defteri 1519 yılına aittir. 1550 ve 1573 yıllarına ait tahrir defterleriyle birlikte, Türk yerleşimi ve şehir hristiyanlarından bazı ihtidâlar sonucu ortaya çıkan tablo aşağıdaki şekildedir:

Tarih	1519	1550	1573
Müslüman hâne	201	259	449
Hristiyan hâne	323	271	264
Yahudi hâne	15	41	23
Toplam hâne	539	571	734
Müslüman oranı	% 37	% 45	% 61

XVI. yüzyılın başlarından itibaren şehrin kesin şekilde müslüman karakterini kazanmaya başlaması, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Rumeli subaşı olan Hüsameddin Paşa'nın cami, kervansaray ve zâviye inşa ettirdiği tarihlere tekabül etmektedir. Bu cami günümüzde halen ayakta olup Makedonya'daki en âbidevi Osmanlı eseri konumundadır (bk. HÜSAMEDDİN PAŞA CAMİİ). 1531 tarihli *Tahrir Defteri*'ndeki bilgiler caminin o tarihte açık olduğunu göstermektedir (BA, TD, nr. 167, s. 202). 1573 tarihli *Tahrir Defteri*'nde (TK, TD, nr. 85, vr. 249^a) daha önceki tahrirde olmayan Hüsameddin Paşa Camii mahallesi (Mahalle-i Câmi-i Şerif-i Hüsameddin Paşa) kaydedilmekte, ardından "Mahalle-i Zâviye-i Merhûm Hüsameddin Paşa" şeklinde devam edilmektedir. Hüsâmeddin az bilinmekte ve *Sicill-i Osmani*'de de zikredilmemektedir. Bu zâtın, kendi kasabasında İslâmî hayatı geliştirmek isteyen İştîpli bir müslüman ol-

ması muhtemeldir. Bir süre sonra sağlam taştan inşa edilen ve bugün hâlâ ayakta olan İştîp Bedestenî şehrin o dönemlerdeki iktisadî gelişmesinin bir göstergesidir. İştîp'teki diğer önemli vakıf kurucuları bir cami, kervansaray ve hamam inşa ettiren Kadı Nûreddin ile bir medrese, bir kervansaray ve küçük bir kütüphane tesis eden onun oğlu ve halefi Mevlânâ İştîbîzâde Mehmed'dir (BA, TD, nr. 167, s. 202). Bu vakıfların hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.

Evliya Çelebi, İştîp'in XVII. yüzyıldaki (1072/1661-62) durumunu tasvir etmiş, şehirde 2240 hânenin, yirmi dört cami ve mescidi olan yirmi dört mahallenin, iki hamam, bir medrese, yedi han ve yedi tekkenin bulunduğunu belirtmiştir. 1689 savaşında Avusturya ordularının kısa bir müddet İştîp'i işgal ettikleri, geri çekilmeden önce şehri yakıp yıktıkları bilinmektedir. Bu olaydan sonra şehir uzun süre kendini toparlayamadı. Ancak XVIII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar bir sanat ve ticaret merkezi olarak yeniden süratli bir gelişme kaydetti. Bu dönemin başlarında şehir nüfusunun 4000'e ulaştığı söylenmektedir. Osmanlı topraklarında da araştırmalar yapan Avusturyalı jeolog Ami Boué 1836'da nüfusun 15-20.000 civarında olduğunu belirtir. 1873'te Selânik'ten Kosova'ya Vardar vadisi üzerinden demiryolu hattı döşendiğinde eski Üsküp-İştîp-Serez-Selânik yolu önemini kaybetmiş ve şehrin ticareti bu sebeple çok gerilemişti. Kısa bir süre varlığını devam ettirebilen Prizren vilâyetine ait 1874 tarihli salnâmede yer alan bilgilere göre İştîp'te dokuz cami, yedi tekke ve 250 dükkân bulunuyordu. *Kâmûsü'l-a'lâm*'da verilen bilgiler şehrin XIX. yüzyılın sonundaki durumunu yansıtmaktadır. Buna göre İştîp'te on üç cami, iki kilise, bir sinagog, üç medrese, bir rüşdiye, üç ibtidâiye, iki hristiyan mektebi, 900 dükkân ve mağaza bulunmaktadır. Bregalnitsa üzerine Mehmed Kâhya Bey tarafından muhteşem bir taş köprü inşa edilmişti. Şehrin nüfusunun ekseriyeti Türkçe konuşan hristiyanlardan ibaretti ve bunların çoğu Bulgar'dı. Schulze-Jena 1912'den biraz önce şehrin nüfusunun 20.900 olarak vermektedir.

1912 Ekimi sonunda Osmanlılar Kumanova Savaşı'nda mağlûp olunca Sırp ordusu şehri işgal etti. I. Dünya Savaşı'nda İştîp Bulgarlar tarafından ele geçirildi; fakat hemen ardından daha sonra Yugoslavya'yı oluşturacak olan Sırp Krallığı'na dahil edildi. Bu arada müslüman nüfusu

sun hemen hemen tamamı şehri terketti ve 1918-1941 yılları arasında zorla Sırp-İslamlaştırma politikası sonunda Bulgarca, Makedonca konuşan binlerce hristiyan Bulgaristan'a sürüldü. 1918'den kısa bir süre sonra şehirde sadece 11.200 kişi kalmıştı, 1931'de nüfusu hâlâ 12.000'in altında idi. 1941-1945 yıllarında şehir tekrar Bulgarlar tarafından işgal edildi. 1945'ten sonra burası yeniden Ştip adıyla anılmaya başlandı ve Yugoslavya Federasyonu'na bağlı, Makedonya Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu. Bazı modern sanayi tesisleri kuruldu, ayakta kalabilen hristiyan ve müslüman eserleri restore edildi. 1961'de şehrin nüfusu 18.650'ye ulaştı. XX. yüzyılın sonlarında şehrin nüfusu Osmanlı dönemindeki nüfusu aştı (yaklaşık 30.000), fakat bunların tamamı Slav Makedonyalılar'dan oluşmaktadır. Batı İştîp'teki Türk köylerinin halkı 1953'te Türkiye'ye göç etti. Terkedilen köyler ve çoğunluğu Halvetiyye tarikatına ait olan tekkeler harabeye döndü. Burası yine de günümüzde Slav-Makedonya'da önemli Türk cemaatine sahip yegâne bölgedir. Türkler, Ofçabolı Yörükleri olup İştîp'in batısında kırk köyden oluşan bir grup halinde yaşamaktadır. XX. yüzyıl başlarında İştîp'in köy nüfusunun % 60'ı müslümandı.

XVI-XVIII. yüzyıllarda İştîp ve Karatova Ortodoks piskoposluğunun merkezi durumunda olan ve bu piskoposluğa ait 1830'da Osmanlı-Bizans üslûbunda yeniden inşa edilmiş muhteşem katedrali bugün hâlâ muhafaza eden İştîp ayrıca birçok Osmanlı müellifi ve süfi şeyhinin de memleketiydi. Bu durum şehrin bir İslâm kültür merkezi olarak önemini göstermektedir. Evliya Çelebi, Şeyh Muhyiddin Rûmî ve İştîpli Emîr Sultan'ın (ö. 1015/1606) adlarını zikretmektedir. Şeyh Muhyiddin'in (Meydan Baba) türbesi Hüsameddin Paşa Camii yanında bugün hâlâ mevcut olup şehirde kalan çok küçük müslüman cemaat tarafından ziyaret edilmektedir. Aynı şekilde, daha sonra İstanbul'da Sünbüliyye Tekkesi şeyhi olan Adlî Hasan Efendi (ö. 1026/1617) ve süfi şair Sâlih Rifat Efendi de (ö. 1326/1908) bu şehirden çıkan önemli simalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 170; BA, TD, nr. 167, s. 202; nr. 267; TK, TD, nr. 85; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1297, I, 99; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 118; *Salnâme-i Vilâyet-i Prizren* (1291); *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova* (1314); V. Kančev, *Makedonija, etnografija i statistika*, Sofia 1900, tür.yer.; J. Ivanov, *Severna Makedonija* (ed. D. J. Biserov), Sofia 1906, tür.yer.; L.

Schulze-Jena, *Makedonien, Landschafts- und Kulturbilder*, Jena 1927, tür.yer.; N. Nikolovski v.dğr., *The Cultural Monuments of the People Republic of Macedonia*, Skopje 1961, tür.yer.; G. Palikruševa, "Derviškiot red Halveti vo Makedonije", *Zbornik na Štipski Narodni Muzej*, I, Štip 1958-59, s. 105-119; Krum Tomovski, "Bezistenot vo Štip", a.e., II (1961), s. 101-125; Jovan Trifunoski, "Les Villages dépeuplés du basin inferieur de Bregalnica", a.e., III (1962); M. Sokoloski, "Štip i Štipski vo tekot na XVI vek", *Istorija*, X/2, Skopje 1974, s. 124-152; M. Kiel, "Some Little-known Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Makedonian Province, Štip, Kumanovo, Prilep, Strumitsa", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, IV-V, İstanbul 1975-76, s. 153-178; *Kâmûsü'l-İslâm*, II, 973-974; Bistra Cvetkova, "İştîp", *El' (Ing.)*, IV, 121-122; *Enciklopedija Jugoslavi-je*, Zagreb 1971, VIII, 267.

MACHIEL KIEL

İŞTİRAK

(bk. MÜŞTEREK).

İŞTİRAK

(الاشتراك)

Bir suçun işlenmesine
birden fazla kişinin katılması
anlamında hukuk terimi.

Sözlükte "bir işe ortak olmak, katılmak" anlamındaki *iştirâk*, ceza hukukunda bir suçun işlenmesine birden fazla şahsın katılmasını ifade eder. Kur'an'da, Hz. Âdem ve Havvâ'nın cennette birlikte işledikleri hata sonucu cennetten çıkarılışından (el-Bakara 2/35-36), eski kavimlerin müştereken işledikleri suçların dünyada topluca cezalandırıldığından, dünyada birlikte günah işleyen ve birbirini yoldan çıkarırların âhirette karşılıklı suçlamada bulunacağından ve müştereken azap göreceğinden (es-Saffât 37/22-33; ez-Zuhruf 43/37-39) hukukî bir atıf içermeksizin ilâhî hikmet, ibret ve uhrevî sorumluluk bağlamında söz edilir. Yine Kur'an'da günah ve düşmanlık üzere yardımlaşma yasaklanır (el-Mâide 5/2); belli suç türlerinde de suçlunun nitelendirilmesi ve sayı belirlenmesi yapılmaksızın bazı maddî cezalar öngörülür. Bu hususlar hadislerde de sıkça dile getirilmiş, sınırlı sayıda da olsa bazı hadislerde bir suçun işlenmesine iştirak edenlerin müştereken cezalandırılması gereğinden söz edilmiş, sahâbeden de bu yönde görüş ve tatbikat nakledilmiştir (Buhârî, "Diyât", 21; Tirmizî, "Diyât", 8).

Fıkıhın ceza hukuku alanındaki klasik doktrini cinayet (kısas ve diyet), had ve ta-

zîr şeklindeki üçlü ayırım içinde suç ve ceza türleri örnek olaylar ele alınarak geliştirildiği için literatürde ceza hukukunun diğer genel hükümleri gibi iştirak konusu da ayrı bir başlık altında incelenmez. Hatta iştirak kelimesinin sözlük anlamı dışında özel bir anlam kazandığını söylemek de zordur. Bununla birlikte iştirak kavramı suçun oluşmasında sebep-sonuç ilişkisi, mübâşeret ve tesebbüb, azmettirme ve yönlendirme, ikrah, cezalandırmada şahsîlik gibi ceza hukukunun temel konularıyla yakından ilgili olduğu için bu kaynaklarda her bir suç ve ceza ele alınırken zorunlu olarak iştirak konusuna da değişik yönleriyle temas edilir. Ancak iştirak kazf, zina, içki içme, irtidad gibi suçlardan ziyade cinayet ve hırsızlık gibi birden fazla kimsenin katılımıyla işlenebilen suçlarda söz konusu olacağından fakihlerin konuya temasları da genelde bu tür örnekler üzerinde cereyan etmiştir. Bütün bu bilgiler bir araya getirildiğinde klasik dönem İslâm hukukçularının iştirak kavramına ilişkin genel eğilimlerini tanımak ve bundan hareketle bu konuda genel bir iştirak nazariyesi tesis etmek mümkün olmaktadır.

İslâm hukukçuları, suçun işlenmesinde hangi tür fiilin ve fâilin etkin olduğunu ve dolayısıyla cezayı belirlemede suçun doğrudan işlenmesi (mübâşeret) ve işlenmesine sebebiyet verilmesi (tesebbüb) ayırımı yaptıklarından suça iştirakin de bu ikili ayırım içinde düşünülmesi gerekir. Mübâşeret kural olarak suçun maddî unsurunun icrasına katılmayı, tesebbüb ise bu icranın dışındaki yardımcı fiillerin işlenmesini ve sonucun gerçekleşmesine yardımcı olmayı ifade eder. Kapalı mekândan bir eşyayı birlikte dışarı çıkarmak hırsızlıkta, bir şahsı birlikte yaralamak cinayette mübâşeret şeklinde iştirakin, bu suçlarda gözcülük yapmak ya da kaçan kimseyi tutmak ise tesebbüb yoluyla iştirakin örneğidir. Birinci gruptaki suçluya "mübâşir fâil" veya "mübâşir şerik", ikincisine de "gayri mübâşir (mütesebbib) fâil" ya da şerik denilir. Bu ayırımın bir benzeri modern hukukta "asli iştirak-fer'i iştirak" adıyla yapılır. Ancak iştirakin yukarıdaki şekilde iki gruba ayrılması teori-de kolay görünse de hangi tür eylemin ve katkının mübâşeret veya tesebbüb sayılacağı, hem muhtemel suç türlerine ve suçu oluşturan eylemin mahiyetine hem de mezheplerin bakış açısının farklılığına bağlı olarak değişiklik gösterebileceğinden iştirakin gruplandırılması ve örnek-lenilmesi pratikte bazı zorluklar taşır.